

AYAPBERGEN MUWSAEV SHIĞARMALARI TILINDEGI KIYIM-KENSHEK ATAMALARI

Orazbaeva Juldız Jańabaevna

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
2-kurs Lingvistika (qaraqalpaq tili) magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10966859>

Annotaciya. Maqala qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli wákili Ayapbergen Muwsaev shıǵarmaları tilindegi kiyim-kenshekler misalları tiykarında analizlendi, shayır shıǵarmalarında kiyim-kensheklerdiń milliy ózgesheligine toqtap ótildi.

Gilt sózler: etnik mádeniyat, kiyim-kenshek atamaları: bórik, jawlıq, sálle, shapan, ton, jegde, lipas, kóylek.

NAMES OF CLOTHES IN THE LANGUAGE OF THE WORKS OF AYAPBERGEN MUWSAEV

Abstract. The article was interpreted on the basis of examples of clothes in the language of works of Ayapbergen Muwsaev, a prominent representative of Karakalpak literature.

Key words: ethnic culture, clothing names.

НАЗВАНИЯ ОДЕЖДЫ НА ЯЗЫКЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЯПБЕРГЕНА МУВСАЕВА

Аннотация. Статья интерпретирована на основе примеров одежды на языке произведений Аяпбергена Муwsaева, видного представителя каракалпакской литературы.

Ключевые слова: этническая культура, названия одежды.

Etnik mádeniyat etnos turmıstıń barlıq tarawlarında: tilde, bala tárbiyasında, kiyim-kensheklerde, úy-jay qurılısında, jumıs iskerliginde, úy xojalıǵında hám álbette folklorda óz kórinisin tabadı. Etnik tábiyattıń qalıplesiwinde tábiyiy shárayat, til, xalıqtıń turmıs-tárizi, mádeniy baylıǵı óz tásirin kórsetedi. [1.125] Etnologiya Etnik mádeniyattıń bir kórinisi bolǵan kiyim-kenshekler xalqımızdıń ásirler boyı qalıplesken milliyliğin, táriyxın, mádeniyatın ózinde sáwlelendirip beriwshi bir element bolıp tabıladı. Qaraqalpaq xalqınıń ózine tán milliy kiyim-kenshekleri, tákirarlanbas sulıwlıqtı ózinde jámlegen milliy naǵısları xalqımızdıń etnik mádeniyatın kórsetip beriwshi faktor bolıp tabıladı. Biz maqalada Ayapbergen Muwsaev shıǵarmaları tilinde kiyim-kensheklerdiń qollanılıw ózgesheliklerine toqtaymız.

Basına *bórik* alıp kiyipseń, ne boldı? [2.104]

Iytke qaldırıp *bórkini*. [2.109]

Qalpaǵın shekege qıysaytıp kiyip,

“*Shapke* kiysem” degen oyı bar eken. [2.4]

Bórik – hár túrli teriden tigilgen bas kiyimniń ulıwma ataması. XIV-XV ásirlerden baslap bórik forması qalpaq dep atalǵan. Qaraqalpaqlar qara qozı terisinen tigilgen sopaq bórik kiygen.

Bul olardıń tiykarǵı ayrıqsha belgilerinen biri bolǵan. [3.13] Bul bas kiyim eskide atababalarımızdıń tiykarǵı qısta kiyetuǵın bas kiyimi bolǵan. Bunı tek ǵana er adamlar kiyetuǵın bolǵan.

Aq *jawlıq* salǵan basına. [2.61]

Jawlıq – qaraqalpaqlar aldın oramaldı jawlıq dep ataǵan.

Jawlıq sózi jaw feyiline –lıq affiksiniń qosılıwı nátiyjesinde payda bolǵan. Xalqımızdın dáslepki baylıq aq jawlıq, onnan keyin jup sawlıq degen sózlerindeki aq jawlıq “qızlardın turmısǵa shıǵıwı, turmıs qurıwı” mánisin bildirgen. [3.17] Jawlıqtı úlken apalarımız paydalanatuǵın bolǵan, qaraqalpaq hayal-qızların milliy kiyimleriniń biri bolǵan.

Aq *sálleli* iyshan túsip araǵa, [2.49]

Ákeńniń qayda *sállesi*? [2.11]

Sálle – hár túrli gezleme materiallardan orap islengen bas kiyim. [6.191] Sálle materiallardan orap islengenligi sebepli qalın bas kiyimniń biri. Kóbinese sálleni jası úlkenler oraǵan.

Shashaqlı *túrme* basında. [2.89]

Túrme –(*túrmá*) qız-kelinsheklerdiń basına oraytuǵın jipekten toqılǵan gezleme. [7.49] Túrme qaraqalpaq hayal-qızların milliy bas kiyimleriniń biri bolǵan.

Shapandı arqalap, tórt jerden buwıp, [2.70]

Kúshiń jetpey on teńgelik *shapanǵa*, [2.104]

Shapan bul Órmekte toqılǵan hám túrli gezleme materiallardan ishine paxta salıp tigilgen uzın sırtqı kiyim. [6.507] Shapan sózi XV ásirde baslap jazba ádebiyatlarda ushıraydı. Alımlardıń pikirinshe shapan sózi parsı-tájik tilindeki shaban// chuban (shopan, padashı) sózinen túrkiy tillerge, keyinshelik rus tiline ótken.

Házirgi waqıtta toy-merekelerde kiydiriletuǵın qımbat bahalı shapannıń bir túri *hákim ton* dep atala basladı. [3.15] Shapandı qaraqalpaqlarda eskide er adamlarda, hayal adamlarda kiyetuǵın bolǵan. Shapannıń qalın hám juqa formaları bolıp, qalın túrleri qıs máwsimlerinde suwıqtan saqlanıw ushın júdá qolaylı bolǵan. Shapan uzın sırtqı kiyim bolıp, házirgi kúnimizdede qollanıladı.

Tonın arqalap piyada, [2.48]

Ústinde qızımız *tonları* bardur. [2.54]

Ústińe *ton* alıp kiyseń, ne boldı? [2.104]

Ton- sózi túrkiy xalıqlarda burınnan ústki kiyimniń ulıwma ataması sıpatında qollanılıp kelinggen. Ton, postın sózleri teri sózinen kelip shıqqan. Máselen: F.R.Zeynalov hám M.D.Navruzov ton sózi “jún”, “teri” mánilerin bildiredi dep kórsetedi. Altın sózi *al* hám *ton* sózleriniń qosılıwınan jasalǵanın kóriw múmkin. Házirgi waqıtta ton sózi tek ǵana kiyim mánisinde qollanıladı. [3.15] Tondı qaraqalpaqlarda er adamlar qıs máwsiminde kiyetuǵın bolǵan, er adamlardıń sırtqı tiykarǵı kiyimleriniń biri bolǵan.

Alıp barseń *kóylek-jegde* [2.62]

Kiygen *lipası* qırmızı. [2.90]

Jegde – hayal-qızlardın burınǵı waqıtları jipekten kestelep tikken hám basına búrkenip kiyip júretuǵın jeńil kiyimi. Qaraqalpaq hayalları shayı jegde menen birge bayram kúnleri sánli bezelgen aq jegde kiyetuǵın bolǵan. Onı keywanı hayallar kiygen. [4.192] Jegde bul hayal-qızlardın sırtına orap kiyetuǵın jeńil kiyim bolıp tabıladı.

Lipas- hár túrli bahalı kiyim-kenshek. [5.247] Lipas hayal-qızlardın sırtqı kiyiminiń ishinen kiyetuǵın kiyimi bolıp, onıń hár túrli túrleri bolǵan. Yaǵnıy úy jumıslarına arnalǵan kóylegi, toy-merekelerge, máresimlerge óz aldına kiyetuǵın lipasları bolǵan.

Kóylek- uzunluğu belden tómenge túsirip, túrli kórinisde bir qabat materialdan islengen jaǵalı jeńil ústi kiyimi. Bul sóz túrkiy xalıqlarda hakas tilinde *kúlmek*, altay tillerinde *konbek*, tuba tilinde *goylek*, *hoylene*, bashqurt tilinde *kulde*, *kuldek*, túrkmen tilinde *koynek*, ázerbayjan tilinde *goylek*, qırǵız tilinde *koonek*, *kuynok*, qalmaq tilinde *kiylik* túrinde ushırasadı. [8.40].

Umıt qalǵan *gewishińiz*, [2.47]

On manatqa alǵan *kalosh-gewishiń*, [2.9]

Bir kewish, bir mási alsań, ne boldı? [2.104]

Gewish - 1920-jıllardan baslap ruslardan botinka, tuflı, razına galosh, noski sózleri kirip kelgen hám kiyiw úrip-ádetke aynalǵan.

Qaraqalpaq tilinde teriden tigilgen ayaq kiyim parsısha gewish dep, rezinadan tayarlanǵanı galosh dep atalǵan. [3.16] Gewish – bılǵarı teriden qolda tigilip islengen ayaq kiyim (kalosh). Onıń ózin yáki mesı menen birge kiygen. Gewishtıń házirgi waqıtta rezinadan islengen forması qollanıladı, al teriden tayarlanpanı derlik ushıraspaydı. [8.46]

Juwmaqlap aytqanıımızda Ayapbergen shayırdıń shıǵarmalarında kiyim-kenshek atamaları júdá jaqsı qollanılgan. Shayır óziniń dóretpelerinde kiyim-kenshek atamaların qollanıw arqalı óz xalqınıń turmısın, milliyliǵın, mádeniytn kórsetip bergen.

REFERENCES

1. Ashirov A., Atadjanov Sh., Etnologiya, Toshkent: “Iqtisod-Moliya”; 2008
2. Muwsaev A. Hal qayda?, 2018
3. Zayrova Q.M., Qaraqalpaq tilinde kiyim-kenshek atamalarınıń etnolingvistik analizi avtoref. Nókis-2022
4. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi, T. II 1984.
5. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi, T. III 1988.
6. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi, T. IV 1992.
7. Qarlıbaeva G. Ájiniyaz shıǵarmaları tiliniń semantika stilistikalıq ózgeshelikleri. Monografiya. –Nókis: “Qaraqalpastan”, 2017
8. Qarlıbaeva G., Úsenova Q., Zayrova Q. Qaraqalpaq tilindegi kiyim-kenshek atamaları. – Tashkent: “Qaqnus media”, 2020